



РЕЦЕНЗІЇ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО, МАСКУЛІННІСТЬ І ЧОЛОВІЧЕ ТІЛО

Черкас О. Маскулінне в поезії Тараса Шевченка: монографія.
Київ: ВЦ «Академія», 2020. 128 с.

Вельми втішно, що шевченкознавство в Україні молодшає, виходить за межі академічних кабінетів, швидко реагує на запити сучасної читацької аудиторії, не відстає від часу. Ілюструє цей факт монографія Олександра Черкаса. У цій студії відшліфовані дослідницькі шукання автора, розпочаті ним іще на студентській лаві й поглиблені вишколом, набутим в аспірантурі Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Від книжки ще віє юнацьким поривом, поза яким, однак, помітний потенціал вдумливого, залюбленого у своє проблемне поле вченого.

Тема монографії може декому здатися дразливою, адже її осмислення змушує автора звернутися не лише до гендерних студій, а й до психоаналізу. В останньому й досі «невтаємничена» більшість убачає «звільгаризований» фрейдизм із його «пансексуалізмом». «Сто років без Фрейда», як назвала колись свою статтю Соломія Павличко насправді усе ще тривають, а наукова й широка читацька спільнота із застереженням сприймає саму згадку про психоаналіз. Але ж пам'ятаймо, що відповідній студії над творчістю Т. Шевченка авторства С. Балаєв уже понад сто років; крім неї, у 1920—1930-х роках, до сталінських утисків вільної наукової думки, були й розвідки А. Халецького, Я. Яреми такого ж методологічного спрямування. На жаль, і до сьогодні системного розгляду доробку провідного українського митця з таких позицій немає. Книжка О. Черкаса — одна із цеглинок у майбутній вежі психоаналітичного шевченкознавства, яка пропонує відповідний дослідницький ракурс, висвітлюючи становлення маскулінних домінант авторської свідомості. У такий спосіб у праці синтезовано психоаналітичну й гендерну методології, що, на мій погляд, відкриває нові наукові перспективи.

У теоретичному розділі монографії, однак, докладніше висвітлено гендерний підхід до вивчення літератури загалом і творчості Т. Шевченка зокрема, хоч авторові й доводиться говорити переважно про шевченкознавчі студії, де почасти або побіжно, ситуативно йдеться про гендерну проблематику. Із власне гендерних названо розвідки

Ю. Гончар, О. Шаф, проте такий «дефіцит» відповідає дійсності. Отже, дослідження О. Черкаса в названому методологічному керунку, ще цілком експериментальному, але вельми перспективному з огляду на плюралізацію літературознавства, його орієнтацію на антропологічний складник літератури, поза сумнівом, заслуговує на увагу.

Центральне місце в монографії посідає класифікація маскуліних типів у поезії Т. Шевченка, об'єднаних у смислові тріади: «козак — гетьман — батько», «поет — кобзар — пророк», «пан — спокусник — гвалтівник». Як видно, тут скомбіновано синонімічні типи, що мають спільну доміную маскулінного характеру. Скажімо, доміную першої тріади «козак — гетьман — батько» є маскулінний потенціал фізичної (військової) сили й батьківської влади, виявлений у зверхності й відповідальності щодо членів родини, зокрема й національної. Це, як доводить автор, найпоширеніший тип серед чоловіцтва в поезії українського митця. Саме тому в монографії особливу роль приділено образу батька й проблемі батьківства, що наснажуються у творчій свідомості Т. Шевченка психічним досвідом раннього сирітства й спонукають поглянути на його тексти крізь психобіографічну призму. Образи козацтва й гетьманства тут безпосередньо підпорядковані історичній, історіософській тематиці, однак у їх текстовій репрезентації відчутний і захоплений або ж гнівний синівський голос ліричного наратора, що вмотивує їх осмислення в книжці О. Черкаса зі психоаналітичного ракурсу.

Тріади маскуліних типів «поет — кобзар — пророк» у монографії, хоч як це дивно, приділено дуже мало уваги; проте визначено її характерологічну доміную, когерентну гегемоннію маскулінності, — «наближеність до божественного (а значить, вищого) світу, масштабність мислення» [3, 65]. Ураховуючи творчу самопрезентацію Т. Шевченка як народного поета, Кобзаря, Пророка, варто говорити про особливу вагу цих образних типів у його художньому світовідчутті: їх роль у «матеріалізації» в слові культурного, історичного буття української нації величезна, тому усвідомлення її потенціалу, а значить, і духовної влади над загальним зміцнює маскулінні риси характеру як самого митця, так і його ліричного alter ego. «Семантика “вищості”, домінування над іншими, протиставлення себе іншим» [3, 73], але з негативною оцінкою вирізняє і тріаду маскуліних типів «пан — спокусник — гвалтівник». Ці типи чоловічих образів змістовно корелюють з антиколоніальним, антиімперським пафосом поезії Т. Шевченка, а також виразно транслюють зловісну енергетику архетипу Лихого Батька, об'єкт «гвалтування» якого — жіноча фігура українки й України, фактично двоєдина в художній свідомості митця. Звичайно ж, інтерпретаційний ракурс, що його пропонує О. Черкас, спонукає до подальших досліджень, адже сам автор не претендує на вичерпаність теми в цій його праці.

Варто сказати й про презентаційну кампанію студії. Вона цілком уписується в сучасний симультанний, синкретичний науковий і культурний дискурс. Зміст книжки, її оформлення, її презентація-перформанс — усе це складники єдиного культурно-наукового проекту, що здобуває значні переваги нині (з погляду широкої аудиторії) порівняно із традиційно «сухими», «непрístupними» академічними працями для когорти «втаємничених» учених. Студія О. Черкаса про творчість Т. Шевченка написана просто, прозоро, можна сказати, лаконічно, що, ясна річ, зменшує її інформативність, а часом і аналітичну глибину, але відкриває доступ до неї дуже широкій аудиторії. І, треба думати, серед читачів цієї книжки, гостей презентації, відвідувачів сторінки автора у фейсбуці буде немало молоді, бо акцент у культурно-науковому проекті О. Черкаса зроблено на загалом «табуйованому» аспекті Шевченкової творчої постаті, на його... тілі. Якщо в самій розвідці дослідник пошукує за духовно-психічними, характерологічними рисами маскулінності, то в оформленні й мережевій презентації його книж-

ки «підключено» чинник тілесності, насамперед — у стилізованій постаті оголеного Шевченка на закладці за зразком його автопортрета 1848—1849 рр., а також у слайдах, де тіло поета іконографічно ілюструє окреслені маскулінні типи, й у відеозверненні самого О. Черкаса до публіки [1]. Чоловіче тіло — ось те, на чому зацентовано в проєкті під назвою «Маскулінне в поезії Тараса Шевченка», але чому б і ні? Адаже, за слухним твердженням Л. Тарнашинської, у «добу філософської й соціокультурної реабілітації людської тілесності» остання «постає модусом ідентифікації людини, що розгортається як у просторі індивідуальному, так і соціальному» [2, 333]. Дедалі частіше в різноманітних публікаціях, у кінопродукції про постать Т. Шевченка (узяти бодай стрічку «Таємниці генія Шевченка» (2014, режисер О. Єлісеєва) педалюють інтимно-еротичний аспект його біографії, засвідчуючи трансформацію в масовій свідомості народницького міфу про поета-пророка в міф про поета-мачо, ловеласа та спокусника чужих дружин (теж, до речі, маскулінний (батьківський) типаж, але іншого гатунку). Тілесність — знак-культурогема сучасної доби, актуальний не лише в мистецтві, а й у науці. Напевне, саме молодим її адептам, як-от О. Черкасу та читачам його книжки, це особливо відчутно. Не так важливо доводити нове чи не нове трактування поста-ті Т. Шевченка крізь призму гендеру, психоаналізу, тілесності та сперечатися про те, чи дискредитує воно його авторитет як національного генія, чи ні. Важливо, що поет знову успішно вписаний у культурний мейнстрим (пост)постмодерністської епохи, що його тексти цікавлять молоду українську еліту, що... далі буде!

ЛІТЕРАТУРА

1. Презентація-перформанс монографії Олександра Черкаса. — URL: <https://www.facebook.com/events/231926504486965/>
2. Тарнашинська Л. Антропология тілесного як модус ідентифікації українських шістдесятників. // *Postkolonializm — tożsamość — gender; Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia* [Miscellanea Posttotalitarna Wroclaviensia, 2/2014]. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2014. S. 331—354.
3. Черкас О. Маскулінне в поезії Тараса Шевченка: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2020. 128 с.

Отримано 17 березня 2020 р.

Ольга ШАФ
м. Дніпро